

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Філософський факультет

Кафедра теоретичної та практичної філософії

Концепція соціальної справедливості у філософії Григорія Сковороди

The concept of social justice in the philosophy of Hryhoriy Skovoroda

Кваліфікаційна робота за освітньо-професійною програмою «Філософія»

за спеціальністю 033 Філософія

на здобуття освітнього ступеню бакалавра філософії

Студент-виконавець:

Гаврилюк Михайло
Сергійович

V курс, 1 група, ОС –
Бакалавр

Науковий керівник:

Бойченко Михайло Іванович,
доктор філософських наук,
професор

Київ - 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1. ЕПІКУРЕЙСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО ЩАСТЯ І ВЧЕННЯ ПРО «СРОДНУ» ПРАЦЮ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.....	5
2. «СРОДНА» ПРАЦЯ У ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У КОНТЕКСТІ БІБЛІЙНОГО ВЧЕННЯ ПРО МІСЦЕ ЛЮДИНИ У СУСПІЛЬСТВІ (ВЧЕННЯ ПРО ВНУТРІШНЮ ЛЮДИНУ).....	9
3. МЕТАФОРА «ФОНТАНУ» ЯК СИМВОЛУ БОЖЕСТВЕННОЇ ПРИРОДИ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ.....	18
ВИСНОВКИ.....	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	26

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Багатогранність та феноменальність постаті Григорія Сковороди привертає постійну увагу до його філософських поглядів, які не втрачають своєї актуальності упродовж кількох століть. Кожне наукове покоління вітчизняних учених із різних галузей знань прагнуло сформувати достойну мультипарадигмальну картину творчих граней видатного українського мислителя, мандрівного філософа, харизматичного педагога-новатора, переконливого аскета, мудрого оповідача, якому вдалося представити власну систему цінностей, принципів і переконань та жити за ними. За цими ознаками ЮНЕСКО визнало Григорія Сковороду одним із найвидатніших філософів світу поруч із Сократом, Конфуцієм, Спінозою, Махатмою Ганді.

У рік трьохсотріччя з дня народження Григорія Сковороди, яке збіглося у часі з повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, духовні дороговкази видатного українського філософа набувають нових суспільних запитів і стають гостро актуальними в цілому, та зокрема, у розрізі сучасної інтерпретації концепції соціальної справедливості як однієї з фундаментальних у філософській спадщині видатного сподвижника XVIII ст.

В уяві видатного мислителя концеп соціальної справедливості постає крізь призму розуміння її як «правди», всього того, що є істинним, а відтак і справедливим, бажаним для всіх членів соціуму. Саме на цих засадах здійснюватимемо авторський науковий пошук зазначеної теми.

З огляду на це, **об'єктом дослідження** є сукупність концептуальних життєвих принципів та переконань Григорія Сковороди, що покладено ним в основу концепту соціальної справедливості.

Предметом дослідження є реконструкція сквородинівської концепції соціальної справедливості.

Метою роботи є обґрунтування філософських поглядів Григорія Сковороди на концепцію соціальної справедливості крізь призму тлумачення «сродної» праці та метафори фонтану.

Відповідно до мети основними завданнями цього дослідження є:

- *характеристика епікурейського вчення про щастя і вчення про «сродну» працю Григорія Сковороди як концептуального базису його філософських поглядів;*
- *представлення концепту соціальної справедливості крізь призму вчення про «сродну» працю;*
- *інтерпретація метафори «фонтану» як символу божественної природи соціальної справедливості.*

Основними методами, що були використані під час дослідження, є: системний підхід, абстрагування, узагальнення та аналізу.

Структуру кваліфікаційної роботи складають вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 28 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЕПІКУРЕЙСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО ЩАСТЯ І ВЧЕННЯ ПРО «СРОДНУ» ПРАЦЮ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Осмислення сутності соціальної справедливості як однієї з ключових категорій філософського науково-практичного дискурсу здавна поставало в центрі уваги дослідників, починаючи від доби античності та є актуальним і нині.

Категорія «справедливість», етимологічно, споріднена зі словами «правда», «праведність», «правдолюбство», і тяжіє за змістом більше до правничих наук. Недаремно, справедливість як морально-правова категорія є одним з принципів права та найважливішим принципом правової держави. Сучасні політологи трактують *соціальну справедливість* як відповідність між практичною роллю різних індивідів у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, як зв'язок між діянням та відплатою [10, с. 337]. Економічна наука розглядає *соціальну справедливість* як одну з найважливіших суспільних цінностей життя суспільства, що урівноважують права та обов'язків громадян [29, с. 604–605].

Саме такими є сучасні енциклопедичні характеристики соціальної справедливості, в основу яких покладено різноманіття поглядів зарубіжних та вітчизняних дослідників і практиків минулого.

Так, справедливість за Сократом, – це слідування мудрості, істинному знанню, порядку речей, законам та ототожнення її з істиною та мудрістю. Серед ключових ознак сократівського розуміння справедливості – усвідомлення того, що саме людина розуміє під моральним і справедливим та як використовує ці знання на практиці, які свідчать про те, що це дійсно розумна і справедлива людина [21, с. 62–64].

Платон розглядав справедливість як найбільше суспільне благо, де кожен член суспільства отримує те, що йому належить та займається власною справою [9, с. 20]. Аристотель доводив, що людина є істотою

суспільною, а тому спроможна розрізняти справедливість і несправедливість [9, с. 20]. Ж.Ж. Руссо вказує на соціальний контекст як ознаку соціальної рівності морально вихованих та гармонійно розвинутих осіб [12, с. 20]. Реалізація справедливості за І. Кантом, відображається у його «золотому правилі моральності», яке є гостро актуальним і нині [3, с. 20].

Унікальну за своєю природою та формою реалізації вбачав соціальну справедливість Григорій Сковорода, якому належить обґрунтування та втілення в практику особистого буття *вчення про «сродну» працю*, що увійшло до світової філософської думки як одне із фундаментальних у розумінні сутності людини, її діяльності та покликання. В образній формі цей концепт обґрунтовується в байці «Бджола і Шершень», що увійшла до збірки «Байки харківські». При розгляді соціальних явищ філософ оригінально використовує біологізми і вважає: як природі кожній тварині відведено своє призначення, так само природовідповідною є здатність людини до «сродної» праці.

Навчаючись у Києво-Могилянській академії, Григорій Сковорода мав можливість ознайомитися з філософією Епікура, яка очевидно, мала вагомий вплив на його світогляд. Тому зрозумілим є і сама назва поетичної збірки «Сад божественних пісень» як алюзія до філософської школи Епікура, що іменувалася «Садом». У 30-ій, завершальній пісні «Саду», мислитель ставить Епікура на один рівень з Ісусом Христом, обґрунтовуючи це тим, що вони багато у чому мали спільний досвід, а саме – вчити людей бути ситими «з малої частини», а також не боятися смерті [16].

Новаторська за своєю сутністю для XVIII століття теорія «сродної» (*спорідненої*) праці дозволила Григорію Савичу розкрити розуміння індивідуального та загального блага і щастя, сформуванню системи виховання, своєрідне тлумачення проблеми соціальної нерівності між людьми та особливостей її вирівнювання та ін.

Це вчення розкриває джерела «сродності» і пояснюється через покликання людини до конкретного виду діяльності, а отже і визначало її

суспільне благо, призначення. Мислитель наголошує, що пошук «сродності» для людини є природнім процесом, оскільки ним керує Бог з моменту народження людини. Проте, люди не народжуються з однаковими здібностями, якість і міра їх обдарувань теж різні, бо одні «сродні» до землеробства (притаманна риса українців), другі – до богослів'я, треті – до військової справи тощо.

Однак, не лише на ці ознаки акцентував увагу філософ. Тогочасне суспільство потребувало формування думки про актуальні процеси суспільного поділу праці, що і намагається пояснити Григорій Сковорода.

Варто зауважити, що вразливою стороною концепції є акцентування уваги мислителя на той факт, що в суспільстві існують сфери, які наперед визначають майбутні види «сродної» діяльності людини, що зумовлюють можливість вибору відповідної «праці», навіть якщо вона «не сродна» для особи. За тогочасною практикою суспільна верхівка ніколи не займалася сільськогосподарською діяльністю (робота в полі, догляд за тваринами тощо), і навпаки, соціальний статус низів, не надавав їм можливості займатися інтелектуальною роботою і рухатися «вверх» по соціальних щаблях.

Григорій Сковорода помітив таку несправедливість і обміркував шляхи її подолання, дійшовши висновку: головне – вчасно помітити здібності дитини та не створювати перепон для її духовного та професійного зростання. Філософ наводить приклад про дитину, яка хоче стати музикантом і присвятити цьому мистецтву все своє життя та сина монарха, який можливо, захотів би займатися фізичною працею, бо немає хисту до управління державою. Кожен із них був би щасливішим, якби робив те, що йому «сродне», близьке не соціальним статусом, а за покликанням. Від цього, на думку філософа, і результативність такої праці відчутно збільшується.

Сковородинівська ідея спорідненої праці поєднувала практичне життя з покликанням [8; 19]. Ця філософська теорія була досить революційною для XVIII століття, адже заперечувала підвалини феодального устрою, що

вибудовувався на класовій та соціальній нерівності, за якою праця розподілялася не за здібностями, а за статусом. «Якщо на посаду мостишся, як коза на покрівлю, для того, щоб через неї вискочити на купу надмірного марнославства, видно як у дзеркалі, що ти до посади не ретельний, а тому не народжений!» [1].

Важливим для Григорія Савича було розуміння людського щастя як окремої людини, так і множення його на суспільне благо, коли, і полководець і хлібороб робитимуть свою справу із задоволенням, пізнаючи одночасно і свою індивідуальність, і своє покликання через «сродну» працю. Така людина стає і щасливою, і успішною, одночасно.

Цьому, на думку мислителя, сприяє процес постійного самопізнання особистістю всього того, що є для неї, людини, цікавим, що спрямовує її до знання та розуміння всього сущого. На підставі цих переконань, Сковорода робить висновок, що самопізнання є явищем інтелектуальним, під час якого людина знаходить сенс свого буття, змінюється та вдосконалюється, вибудовує свій шлях до щастя.

Щастя, в розумінні Сковороди, не є статичний факт, по досягненні якого людина заспокоюється і спочиває. Навпаки, щастя виступає процесом, нерозривно пов'язаним із самопізнанням та богопізнанням, що в реальному житті є єдиним процесом, коли принцип «пізнай себе» приводить до Бога за природною відповідністю [15, с. 337].

«Щастя твоє в тобі самому: пізнавши себе – пізнаєш усе ! Не можна бути щасливим, якщо діяти всупереч своїй природі. Пізнання власної природи – це пізнання Бога. Але пізнати себе і Бога можна лише за допомогою серця» [1].

РОЗДІЛ 2. «СРОДНА» ПРАЦЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У КОНТЕКСТІ БІБЛІЙНОГО ВЧЕННЯ ПРО МІСЦЕ ЛЮДИНИ У СУСПІЛЬСТВІ (ВЧЕННЯ ПРО ВНУТРІШНЮ ЛЮДИНУ)

У світоглядних концепціях Григорія Сковороди – Біблія є основою його філософських переконань. Перефразовуючи мислителя, але не змінюючи суті його ключового вислову, можна сказати, що немає жодного діла у світі, до створення якого б не долучився Господь. «Христіанській Бог єсть Біблія», – писав Сковорода [14, с. 7].

Такий імператив є співзвучним із історичною епохою, в якій жив мислитель, адже в часи бароко релігія була засобом «шукування Бога через Людину». Саме тому Сковорода, як український бароковий письменник, бере за основу своїх творів старозавітні й новозавітні образи, не розмежовуючи їх. Відтак, на ціннісному розумінні Біблії та її значенні в житті людини вибудовується каркас філософських поглядів видатного українського філософа.

Дослідник сковоридинівської спадщини Л. Ушкалов [22; 23; 24; 25], стверджує, що Григорій Савич «починає в буквальному сенсі «думати Біблією» [24, с. 88]. У його творах наявні численні точні й неточні цитати з Біблії, парафрази, алюзії, ремінісценції тощо. У дослідженнях Л. Ушкалова бачимо таку статистику цитувань Сковороди, серед яких: «2870 точних біблійних цитат, 1336 неточних цитат, 1164 парафрази, а також 1623 алюзії та ремінісценції, загалом – 6993 одиниці» [23, с. 93].

Водночас, як зауважує Н. Левченко, «образ Бога у Сковороди також не має чітких окреслених контурів. Його ніби немає ніде, але разом із тим він присутній скрізь. Це не персоніфікований, а абстрактний образ» [7, с. 313].

Проте все, що відбувається з людиною і світі буденному, тісно переплітається з її покликанням до «сродної» праці, яка дарує їй і свободу, і

щастя, і задоволення, заповнюючи її екзистенції божественним усвідомленням реальності.

Дослідники творчості Сковороди (Д. Чижевський [26; 27; 28], Л. Ушкалов [22; 23; 24; 25] та ін.), наголошують на тому, що Сковорода в своєму вченні про Біблію утворює чи точніше, вибудовує, внутрішню людину, але тільки за умови, що ця думка направлена не на задоволення потреб «зовнішнього тіла», а на збагнення Бога. Особливо важливим для Сковороди є те, що людина осягає Бога в серці своєму не як деякий зовнішній об'єкт, а як власну внутрішню сутність, як думку Бога про себе.

Таким чином, положення людини в світі, згідно з Сковородою, має два вирази: об'єктивне – в структурі миру, і суб'єктивне – для себе. На цій підставі формується антропоцентризм філософських поглядів мислителя через нове бачення сутності людини, яку він вивіщує в епіцентр своїх переконань крізь призму біблійного вчення про внутрішню людину. «Вижу в сем цѣлом мирѣ, два мира, един мір составляющія: мір видный и невидный, живый и мертвый, цѣлый и сокрушаемый. Сей риза, а тот – тѣло, сей тѣнь, а тот – древо, сей вещество, а тот – ипостась» [28, с. 14].

Один із послідовників сквородинівського вчення, Д. Чижевський, зазначав: «Тексти, що говорять про Бога, Сковорода просто переносить на дійсну людину» [28, с.230].

Отже ці, два сквородинівські світи людини, є взаємообумовленими та взаємодоповнюючими: «Внутрішня людина так само захована в зовнішній людині, як ідеї в матерії. І душа має свою поверхню, свою зовнішність, що прикриває глибину внутрішнього. Ці обидві зовнішні шари людської істоти слід усунути, щоб дати свobodно проявитися внутрішній людині, щоб вона вийшла з своєї глибини. Перший засновок для звільнення внутрішньої людини є пізнання, що внутрішня людина взагалі існує. Цей теоретичний ступінь є лише перший та підготовчий ступінь на шляху до нових народин, на шляху до дійсної людини». [26].

Звідси формування філософського концепту «про дві натури і три світи». Відповідно до нього, видимим є світ речей, що ми бачимо. Істинне те, що вічне.

З огляду на це, Сковорода розглядає людину в контексті структури буття, оголошуючи її мікрокосмом, тобто одним зі світів.

Саме цей малий світ уособлюється з людською плоттю, що має видиме (тілесне) і невидиме (духовне) єство. І лише після осягнення усвідомленого людиною тлінного і вічного, таємного і прихованого, вона, людина, стає духовною за суттю, адже мета людського життя, на думку Григорія Савича, якраз і спрямована на справжнє пізнання самого себе ! Тому символічна метафора «Пізнай самого себе!» є одночасно: і мотивом, і результатом духовної праці людини над собою, є однією із форм втілення «сродної» праці, який відкриває шлях до пізнання всього світу. В цьому одночасі людина якраз і стає щасливою, не гонячись за матеріальним, а прагнучи пізнати себе. «А что такое человек? Что бы оно ни было: дело ли, действие ли, или слово – всё то пустая пустошь, если оно не получило события своего в самом человеке ... Познай себя!» [17, с. 226]. Іншими словами, пізнати свою власну природу – то все одно, що знайти в собі Бога. «Сей-то есть истинный человек, предвѣчному своему отцу существом и силою равен, един во всѣх нас и во всяком цѣльый, его же царствію нѣсть конца» [1].

Варто відзначити, що у концепції прослідковується принципова позиція Григорія Сковороди щодо глибокого пізнання природи людини та тих чинників, які впливають на її формування: віру, надію, любов. Більше того, мислитель йде ще далі й вважає віру й любов не лише основою душі й органічним виявом її духовного формування, а підґрунтям, на якому формуються не просто духовні, але, насамперед, природні прагнення людини.

У реальності вищезазначені екзистенціали (віра, надія, любов) не існують відокремлено один від одної, вони становлять діалектичну єдність і тому їх потрібно розглядати в єдності. Хоча віру, надію та любов філософ

спеціально не досліджував, але в своїх працях він висвітлює цю проблематику в межах проблеми людини та її внутрішнього світу. У відповідності до вчення про «три світи», де Біблія постає як символічний світ, що дає нам ключ для розуміння Макрокосму та Мікрокосму, дана тріада розглядається передусім у релігійному контексті.

Віру він розглядає в двох значеннях – вселенськості та істинності. Це, відповідно, віра в таємницю та силу, що «по всьому розливається і що всім володіє». Йдеться про визнання вищого начала та необхідності служіння йому. Друге значення має віра заради розуміння благості Бога, щоб прийняти й любити його. Ця віра необхідно пов'язана із надією, котра підтримує людське серце при цій істині. «Ці добродійності приводять, нарешті, людське серце, начебто надійний вітер корабля, у гавань любові та їй доручає» – підсумовує Г. Сковорода [17, с. 148]. В душі християнської традиції, він вбачає у вірі основу чеснот людини, духовної усталеності, пізнання вищого в собі і через себе.

У творах Г. Сковороди любов, поряд з вірою й надією, є найвищим проявом людського та позалюдського буття. Відтак, в ній виділяються онтологічний, етичний і пізнавальний аспекти. В онтологічному плані, любов, як виявлення божественного є «безперервний, що весь Всесвіт рухає, рух...» [17, с. 457]. Що «складає світ» і з Божого спонукування «рухає все живе до свого місця і своєю дорогою» [17, с. 460].

Етичний аспект любові, згідно ідей філософа, реалізується у власних якостях людини, у її стосунках з іншими та у ставленні до Бога. Але любов теж буває різною. Вона може бути вульгарною, удаваною, огидною, та «християнською, тобто істинною» [18, с. 264]. Вона не може бути такою, «якщо породжується тлінними речами», наприклад, багатством. «Міцна та вічна любов виникає із спорідненості вічних душ, які змінюються доброчесністю тих, хто її гартує, а не тих, хто її руйнує» [18, с. 286].

Для Г. Сковороди сутність любові між людьми, як і для Аристотеля полягає у дружбі. Таким чином, дружба підіймається на передостанні

сходинки, що ведуть до найвищого виявлення людського почуття – любові до трансцендентного, яка є «вічним союзом між Богом та людиною. Вона – вогонь невидимий, яким серце розпалюється до Божого слова чи волі, а тому вона сама Бог» [17, с. 148]. Саме з серцем людини пов'язані віра, надія та любов, яку мислитель називає «найвеличнішою» з чеснот. Моральні якості людини порівнюються філософом з якостями дорогоцінного каміння, де «сила терпіння схожа на діамант, цнотлива чистота на прозору зелень смарагда, віра і любов Бога – на вогняний рубін» [17, с. 399]. Ці якості можуть бути тільки в чистому серці, тому мислитель вживає вислів «любов, або чистосердечність». Їй належать такі властивості, як «доброзичливість, незлобність, схильність, покірливість, нелицемір'я, добронадійність, безпечність, задоволення, бадьорість». У такій любові, подібної «до чудового саду, що повний тихих вітрів, солодкодухмяних квітів та втіхи» [17, с. 150], відчувається «дихання» та «віяння» трансцендентного. Щоб цього досягти, людині потрібно пройти нелегкий шлях, вважає мислитель. Головне при цьому – дотримуватись принципу «нічого над міру». «Надмірність породжує пересиченість, пересиченість нудьгу, нудьга ж – душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати здоровим» – пише філософ [18, с. 227]. Таким чином, віра, надія та любов сприяють поміркованості у житті. Вони впливають на волю, стримують бажання, непотрібне роблять зайвим, спрямовують дії на добро, творять його. «Властивість віри – помічати або розуміти, а чим більше хто помічає, тим більше плекає надії, тим полум'яніше любить, з радістю творить добро, безмежно і безмірно, наскільки це можливо» [18, с. 266].

Названа тріада розглядається філософом тільки в духовному сенсі. Саме ці чесноти постають як благоговіння і як жертовність, як самозбагачення та самозречення, як терпіння та втішання, що обов'язково передбачає співпереживання, милосердя, подолання егоїзму.

Віра, надія, любов, як духовні почуття, – це винятково важливі категорії духовного життя людини і суспільства, а отже і духовно-моральної

культури. Ця тріада складає основу буття людини. Розглядаючи людину як мікрокосм, філософ приходять до необхідності розглянути тісний зв'язок мікросвіту з макросвітом. Великий світ – це макрокосм або світ речей, що складається із безлічі «віночків», які формують чотири основні системи за допомогою стихій: вогню, повітря, води, землі. Вони й створюють рівновагу, додають сил та здоров'я людині. Для Григорія Сковороди, цей зв'язок між «світами» є особливим, містичним, тому і дається він людині або як подарунок від Бога, або як напрямок людини до Бога на шляху до самопізнання.

Для Сковороди ключ до всіх розгадок життя, як космічного, так і божественного, криється в людині, тому що всі питання та всі таємниці світу цього сконцентровані на особистості.

Філософ послідовно дотримувався такої позиції, якої слідував ще Сократ: не пізнавши себе, людина не здатна зрозуміти світ оточуючий. Тому, чим глибшою є така «розгадка», тим повноцінніше людина спроможна пізнати таємниці навколишнього світу і себе у них.

Відповідно, на дуалістичних, на перший погляд, позиціях Сковорода вибудовує моністичну концепцію про внутрішню та зовнішню людину, яка, хоча й ніби має подвійну природу, однак насправді зовнішній внутрішній нерозривно взаємопов'язані як дів сторони одного – символічного.

Всі характеристики видимого людського буття засвідчують про її заняття, поведінку, смаки, вподобання тощо, і врешті-решт – про її глибинну сутність, є її проявом. І саме під час земного життя людини відбуваються головні випробування для її душі на її життєвому шляху, що прокладають шлях до пізнання істини і вічного життя.

Тому видиме людське буття (зовнішня людина), водночас «закриває» внутрішню людину з її невидимий світом, але і вказує на шлях до неї – для тих, хто дивиться душею. Природньо, що люди віддають перевагу тому, що бачать очима, у порівнянні з тим, що знаходиться «всередині нас самих». Пояснення цьому знаходимо в дуалістичній природі людини, яка веде

подвійне життя відповідно до своєї подвійної природи, а відтак, живе за двома типами законів – хоча й далеко не всі можуть досягати у цьому гармонії.

Проте, людині властиво робити помилки, наголошує Сковорода, оскільки, вона не може бути ідеальною в усьому – причина цьому передусім – «зовнішня» людина. Однак, щоб досягти досконалості, людині, на думку мислителя, варто більш ретельно заглибитися у невидимий внутрішній світ. Сковорода застерігає: «не зворушивши в собі внутрішньої людини, а використавши тільки ті засоби, якими вона користувалася у зовнішньому світі, не уникнути помилок» [16].

Процес цього очищення визначається єдністю процесів самопізнання та Богопізнання. На думку Сковороди, процес самопізнання є триступеневим. На першому ступені відбувається пізнання людиною себе та співставляється все те, що вона бачить у земному житті крізь призму власної самоідентифікації. Тобто фактично, відбувається процес самоідентифікація особистості. Другий ступінь спрямований на пізнання себе в межах суспільного середовища. Коли йде мова про третій (найвищий) ступінь, то для людини він є найвідповідальнішим, оскільки пов'язаний із глибоким пізнанням Бога та його заповідей. Цей етап пізнання формує у людини розуміння світосприйняття та світовідчуття у загальному співвідношенні всього, що є в людському бутті. Григорій Сковорода стверджує, що тільки подолання людиною рабської свідомості дозволяє їй піднятися вище у своїх думках над землею і преобразитися духовно. У цьому процесі людина звертається до своїх внутрішніх резервів та ресурсів і накопичує духовний потенціал, який дає змогу їй удосконалитись, піднятися вище, переорієнтуватись із буденного земного життя на шлях духовного спасіння та прозріння. Водночас, мислитель пропонує і використовує на власному досвіді інструментарій «пошуку себе в собі», залишившись на самоті, втекти від спокус. Цей шлях Сковорода представляє як звернення людини до самої себе, що уподібнюється Богопізнанню. Адже суттю внутрішньої людини, її

еством і є Бог. Таким чином, на цих трьохступневих підвалинах формується фундамент людського щастя, ключовим напрямом якого є моральне удосконалення [16].

Розглядаючи закон підкорення Богу в різноманітних контекстах, Сковорода зупиняється на трьох правилах щасливого життя:

- 1) жити згідно з десятьма заповідями та вродженими схильностями, закладеними Богом у людській душі;
- 2) працювати в царині, визначеній Богом;
- 3) тікати від мирського, земного й тимчасового, шукаючи божественного й вічного.

Виконуючи ці три умови, перед людиною відкривається дорога до щастя, яка реалізується через «сродну» працю. «Если кто щасливо живет в изобилии, не потому щаслив, что в изобилии, но что в изобилии с Богом. А без сего гораздо его щасливѣ природный нищій. Не всѣ рождены к изобилию. Естли математик, медик или архитектор щаслив, конечно, щастіе тое зависит от природы, родившія его к тому. А без ея он бѣдная и смѣшная тварь. С Богом святым низкое возводится, а без его низводится и высокое. Щастіе наше внутрь нас... пускай никто не ожидает щастія ни от высоких наук, ни от почтенных должностей, ни от изобилия... Нет его нигдѣ. Оно зависит от сердца, сердце от мира, мир от званія, званіе от Бога. Тут конец: не ходи далѣ. Сей есть источник всякія утѣхи, и царствію его не будет конца» [13, с. 439].

Пізнання дійсної людини, відкриття її таємниці (внутрішнього світу) утворює підвалини, щоб з'єднатися із «внутрішньою», «дійсною», «правдивою» людиною. Внутрішня людина цілком відмінна від зовнішньої, її перемога над зовнішньою людиною є «другі народини» людини, є власне «утворення» людини, бо її існування, як «зовнішня людина», було в дійсності лише ілюзорне існування (концепт про «дві натури»).

Життєвий шлях людини – це шлях боротьби, шлях її удосконалення, наближення до образу Христа. Однак «не преобразишся ты из земнаго в

небеснаго потоль, поколь не увидиш Хріста, потоль, поколь не узнаеш, что
есть истинный человек?» [13, с. 137].

Саме таким в уяві Сковороди постає третій світ – простір втілення
Біблії, яка є і джерел мудрості, і засобом зміни внутрішнього світу людини, і
базисом для пошуку «сродної» праці.

РОЗДІЛ 3. МЕТАФОРА «ФОНТАНУ» ЯК СИМВОЛУ БОЖЕСТВЕННОЇ ПРИРОДИ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

У філософській спадщині Григорія Сковороди провідне місце посідає використання метафори «фонтану», яку можна розглядати і як результат Божественної благодаті, і як символ божественної природи соціальної справедливості одночасно.

В уяві мислителя метафора «фонтану» постає у класичній триєдності з такими елементами: написом «Неравное всем равенство»; акварельним малюнком фонтану та відповідним коментарем «Льются из разных трубок, разные токи, в разные...», що відповідно доповнюється виразом: «Менший сосуд менее имеет. Но в том равен есть большому, что равно есть полный» (рисунок 1) [10,].

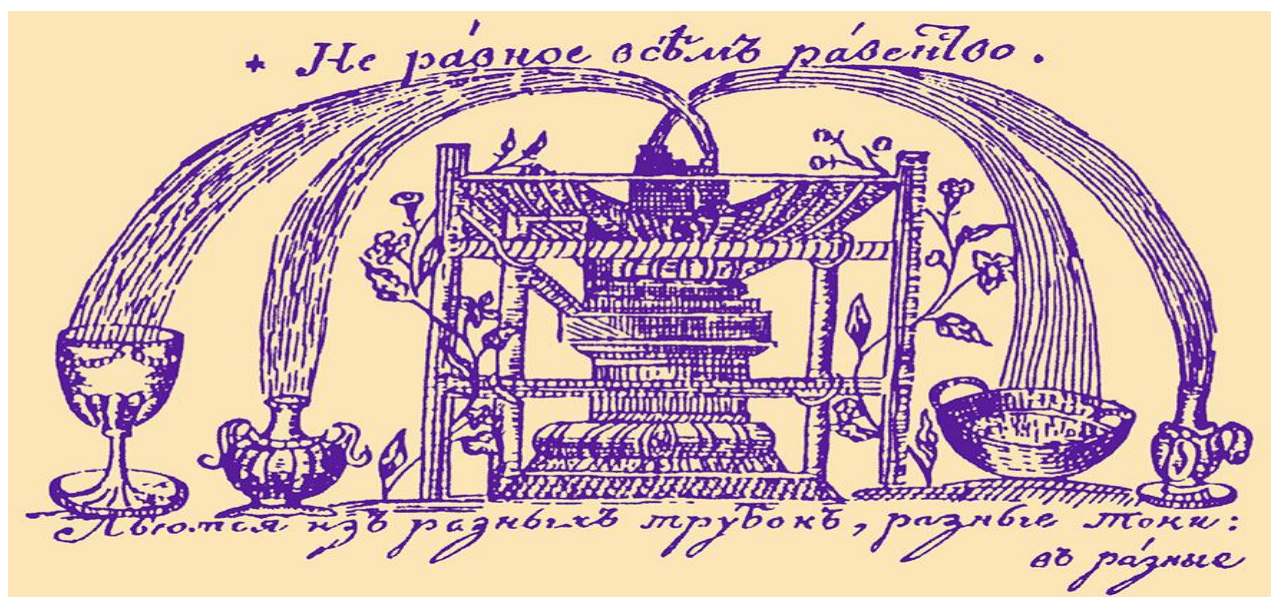

Рисунок 3.1. Емблематичний малюнок фонтану,
виконаний Г. Сковородою.

Інтерпретація змісту цих символічних «образів», що зображені на емблематичному малюнку фонтану, прочитання їх конотації у розумінні представників вітчизняної сквородиніани, вказує на глибокий

антропологічний та аксіологічний вимір авторського зображення відомого мислителя XVIII століття.

До прикладу, М. Чижевський підкреслює наявний у малюнку зв'язок фонтану з євангельським образом Бога крізь призму уособлення цього символу, надаючи особливий акцент сприйняттю «людини як сосуду, що наповнюється благодаттю» [28, с. 142-144]. Варто зауважити, що саме М. Чижевському належить першість у привертанні уваги та розшифруванні рукописних малюнків Сковороди як емблематичних та символічних способів смисловираження теоретичних і практичних поглядів видатного філософа.

Унікальність скворинської метафори фонтану полягає в тому, що її автор не тільки дослідив та апробував емблематичне мислення малюнків, а й застосував здобутий досвід на практиці, втіливши його в авторській емблемі. Тому можемо припустити, що значення цього малюнку для Сковороди – є вкрай важливим, яке втілене в образну уяву і суголосне його власній концепції внутрішньої людини, зазначає О. Гайдамачук [2].

Харизматичний філософ Сковорода уподібнює Бога – фонтану, що вирує і живить, наповнюючи посудини водою. Ними в розумінні мислителя, є люди, які різні за походженням, соціальним становищем у суспільстві, своїми можливостями для реалізації «сродної» праці. Кожна людина отримує від Творця однаково (рівну) можливість бути наповненою водою, як Божою благодаттю або ж-то, Божественною сутністю», на що вказує М. Рик [11, с. 91]. Проте кількість рідини в них залежить від розміру посудини, яка не заважає кожній з них, бути рівною серед «нерівних». Але кожна посудина має рівне право на «отримання води», а тому і здатність його реалізувати, відповідно до того, як зможуть у житті використати «свій обсяг» (наповнення), знайшовши себе, тобто реалізувавши принцип «сродної» праці.

Розлого подає візуальну характеристику посудин О. Гайдамачук. Дослідниця пише, що: «Одна з них (посудина) – плетений кошик (за матеріалом – дерев'яний), який хоч і спроможний прийняти в себе найбільше води і, отже, наповнитися швидше, та, очевидно, не здатен її втримати.

Натомість чаша (за матеріалом – металева: золото, срібло, мідь тощо) досить відкрита для швидкого наповнення і водночас ціла, тобто не втрачає жодної краплі. Амфора і лекіф (за матеріалом – глина чи скло) – обидва з вузькими горлами, тому наповнюватися будуть довше, оскільки менше крапель за раз потраплятиме в них. Проте вся вода, що потрапить всередину, збережеться без втрат, аж поки рідина, що прибуває, не перевищить вміст ємності» [1, с. 100].

У такий спосіб, крізь призму інтерпретації «яскравого образу фонтану» як «Божої благодаті», Григорій Савич моделює шлях пошуку щастя кожною людиною [6, с. 60].

Трактуючи глибокий антропологічний зміст метафори «фонтану», варто зацентувати увагу на вислові «неравное всем равенство».

Учений-сковородинівець Л. Ушкалов у своїх фундаментальних працях дослідження життєвого шляху та філософських поглядів Сковороди, дійшов висновку, що цей вислів варто вважати «універсальним принципом» [13, с. 14], адже «усі речі рівні, тому що вони різні» [13].

Цей же принцип скеровує руку Сковороди, коли він підкріплює метафору фонтану власним малюнком, сповненим «іконічності барокової емблеми», зазначає Н. Колтакова [5, с. 139]. Тобто малюнок (рисунок 1) містить власні символічні змісти, а не просто доповнює текст написом.

Важливим є акцент філософа на двоїстість у використанні зображень та трактувань на малюнку, що на думку О. Донченко, суголосно логіці бінарних опозицій (форма-зміст) і пов'язує «нерівність» з об'ємом посудин, а «рівність» – з однаковим для всіх процесом наповнення і, отже, рівністю шансів і можливостей [3, с. 18].

На думку О. Солецького, ця авторська ілюстрація Сковороди читається як «унаочнення для обґрунтування ейдосів щастя та сродної праці й робиться акцент на різнопропорційній тожсамості у кожній людині» [12, с. 37].

Для Григорія Сковороди фонтан є уособленням Бога, тому він і несе глибоко символічний контекст, трактуючи це таким змістом: «меншій посуд

мене имеет, но в том равен есть большему, что равно есть полный» [10, с. 435].

Сковорода переконаний, що фонтан має бути завжди наповнений водою, потік якої не припиняється ніколи, як невинною є Божа благодать по відношенню до кожної людини. Однак фонтан не може надати більше води, ніж вміщає посудина, тому він є з обмеженою вмісткістю, оскільки сам «страждає» від сили, яка його наповнює.

Символічним є й сама вода з фонтану, яка уособлюється і як «щастя» чи «Божа благодать», і як джерело «життєвої сили». Водночас, цікавим є перехресне розташування чотирьох посудин навколо фонтану, що розташовані навхрест. У цьому є свій символізм, яким автор підкреслює зорієнтованість на географічний та хронологічний підхід до зображення.

Водночас, варто зазначити, що фонтан у розумінні Сковороди постає нерозбірливим і марнотратним та не відображає колообігу води в природі, бо жодна крапля не падає поза посудиною. Це наводить на думку, що всі ці посудини є бездонними. «Інакше всі вони, крім кошика, досить швидко б наповнилися і самі почали б «фонтанувати», проливаючи воду через край. Хоча вода ллється «не з неба», символічне «небо у цього фонтану є, якщо читати його за структурою світового дерева» [4].

Варто врахувати, що (образно) фонтан хоч і проявляє турботу до ближнього, але вона не цілеспрямована, а сліпа й егоїстична, бо не важливо, чи є навколо фонтану ще додаткові ємності.

Викликає багато здогадок зображення фонтану з двома струменями. Ймовірно, філософ хотів цим показати зв'язок людини з батьківським та материнським началом.

Привертає увагу на малюнку використання філософом «різних трубок», з яких ллються «різні потоки» у «різні посудини», що вказує на трирівневу диференціацію (відповідність теорії трьом світам: макрокосму – мікрокосму – світу символів – Біблії). На цю трирівневість вказує Н. Колтакова, зазначаючи: «емблема, втілюючи тричленну структуру, корелює з трьома

світами в теорії Г. Сковороди й зорієнтована на інтерпретацію стосовно окремої людини та її місця у світі» [5, с. 142]. Відповідно, символічна трирівневність прочитується і в самій структурі фонтану, що відповідає трирівневній структурі світового дерева. Кожна людина, долучаючись до його створення, може зануритися в себе як у дзеркало з води, але для цього потрібно прикласти власні зусилля, щоб використати наданий Богом шанс, а відтак, бути щасливим.

Квінтесенцією емблематичного зображення фонтану Сковородою, є трактування вислову «неравное всем равенство».

Сучасний учений Л. Ушкалов у своїх фундаментальних працях дослідження життєвого шляху та філософських поглядів Сковороди, дійшов висновку, що цей вислів варто вважати «універсальним принципом» [13, с. 14], адже «усі речі рівні, тому що вони різні» [13].

Цей же принцип скеровує руку Сковороди, коли він підкріплює метафору фонтану власним малюнком, сповненим «іконічності барокової емблеми», зазначає Н. Колтакова [5, с. 139]. Тобто малюнок (рисунок 1) містить власні символічні змісти, а не просто доповнює текст написом.

Важливим є акцент філософа на двоїстість у використанні зображень та трактувань на малюнку, що на думку О. Донченко, суголосно логіці бінарних опозицій (форма-зміст) і пов'язує «нерівність» з об'ємом посудин, а «рівність» – з однаковим для всіх процесом наповнення і, отже, рівністю шансів і можливостей [3, с. 18].

На думку О. Солецького, ця авторська ілюстрація Сковороди читається як «унаочнення для обґрунтування ейдосів щастя та сродної праці й робиться акцент на різнопропорційній тожсамості у кожній людині» [20, с. 37].

Неможливо обійти поза увагою той факт, що фонтан, як статичний центр, нагадує своїми обрисами в'язку книг, що ймовірно вказує на важливість вислову «пізнай себе» / «прочитай себе», увінчану чашею-лутерієм.

Із сучасного втілення метафори «фонтану» у реальне життя додамо, що її глибокий антропоцентричний зміст є символічним відображенням на банкноті у розмірі п'ятсот гривень із зображенням Сковороди та гаслом «неравное всем равенство».

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки представленої роботи, можемо зробити висновки про те, що обґрунтування філософських поглядів Григорія Сковороди на концепцію соціальної справедливості крізь призму тлумачення «сродної» праці та метафори фонтану досягнуто.

Це стало можливим, завдяки характеристиці у роботі філософських поглядів видатного мислителем XVIII століття, посилаючись на епікурейське вчення про щастя та вчення про «сродну» працю, які сформували базисний каркас світосприйняття, світомислення та світореалізації Сковородою концепту соціальної справедливості в умовах особистого життєвого шляху.

Зокрема, у *першому розділі роботи* здійснено аналіз учень Сократа, Платона, Аристотеля, Ж.Ж. Руссо, І. Канта та інших філософів, на позиції яких опирався Григорій Сковорода, намагаючись пояснити власне бачення соціальної справедливості у суспільстві в епоху розкішного панування бароко.

Представлено новаторську за своєю сутністю скворидинську теорію «сродної» (*спорідненої*) праці як інструментарій «вирівнювання» соціальної нерівності між людьми та засіб пошуку шляху до індивідуального та загального блага і щастя людини.

В цілому, у представленому розділі поставлено акценти на унікальність філософських поглядів Григорія Сковороди, за допомогою яких мислителю вдалося поєднати свої цінності і переконання в єдине ціле, що «перетікало» з однієї теорії чи принципів до іншої та дозволило сформувати детермінаційний ланцюг самопізнання людини та вчення про щастя.

На основі світоглядної концепції про «сродну» працю та характеристики теорії про «дві натури» та «три світи» у *другому розділі* презентовано біблійне вчення Григорія Сковороди про внутрішню людину. Зроблено висновки про те, що процес самопізнання кожним індивідом оточуючого світу («Пізнай себе!») як необхідної умови для внутрішнього,

духовного розвитку особистості, постає в уяві філософа як процес інтелектуального та морального самовдосконалення, утвердження цінностей, набуття знань, наполегливої працьовитості, непохитної віри, щирого милосердя та справедливості.

Третій розділ роботи присвячено інтерпретації метафори «фонтану» як символу божественної природи соціальної справедливості. Вказано на унікальність цієї сковоринської теорії, яку він не тільки дослідив та представив у вигляді малюнку, а й презентував у авторській емблемі.

Доведено, що обравши «фонтан» епіцентром вчення про соціальну справедливість, Григорій Сковорода показує його у контексті можливої Боговідповідності та Богоприсутності у житті кожної людини як найвищої сили, що надає однаковий шанс кожному («неравное всем равенство») вибрати та використати свою «сродну» працю на благо себе та суспільства.

В цілому, крізь призму презентованих у роботі філософських поглядів Григорія Сковороди на проблему соціальної справедливості, показано новаторське бачення на можливі зміни національно-культурного буття українського соціуму в XVIII столітті через реалізацію ідею «сродної « праці, онтологічно «схрещеної» з проблемами щастя, серця, моралі, самопізнання та богопізнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; [упоряд., авт. прим., авт. передм. І. В. Іваньо ; худож. В. І. Шинкарук ; АН УРСР]. Київ : Наук. думка, 1983. 543 с.
2. Гайдамачук О. В. Антропологічний вимір «нерівної всім рівності». *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: 100 Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. № 1. 2021 С. 99-103.
3. Денисенко В. Кант Іммануїл // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 313 с.
4. Донченко О. І. Система суспільно-політичних поглядів Г.Сковороди. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 15-19.
5. Колтакова Н. Григорій Сковорода та естетика бароко: емблема як образ світу. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 40. Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, Донецьке відділення наукового товариства ім. Т. Шевченка, Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2014. С. 138-144.
6. Лавренко С. Щастя та його пошуки у моральноетичній філософії Г. С. Сковороди. *New Collegium*, 2020. С.59–62.
7. Левченко Н. М. Біблійна герменевтика в давній українській літературі : монографія. Харків : Майдан, 2018. 392 с.
8. Максюта М. Є, Коломієць А. І.. «Сродність» Григорія Сковороди і національний образ буття: до актуалізації гуманістичних ідей. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 126. С. 228-231.
9. *Платон. Держава* / Пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
10. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. Київ : Генеза, 1997. 400 с.

11. Рик М. Релігійний символізм у творчості Г. Сковороди. *Гуманітарний вісник*. 2016. № 38. С. 84-93.
12. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.
13. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. 576 с.
14. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 2. 574 с.
15. Сковорода Г. Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру. Григорій Сковорода. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 528 с.
16. Сковорода Г. С. Сад божественних пісень / Г. С. Сковорода ; передм. та комент. Л. Ушкалова. Харків : Майдан, 2011. 127 с.
17. Сковорода Г. Твори у 2-х т.. К.: АТ «Обереги», 1994. Т. 1. 528 с.
18. Сковорода Г. Твори у 2-х т.. К.: АТ «Обереги», 1994. Т. 2. 576 с.
19. Смагін В. І. Г. С. Сковорода про «Сродность» праці і розвиток людини. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. / Харків. держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової]. Харків : ХДПУ, 1998. Вип. 6. С. 66–69.
20. Солецький О. Емблематичні палімпсести Григорія Сковороди // У пошуках єдиної основи: Метафізичний спектр українського письменства ХІ-ХVІІІ ст.:збірник наукових праць [У надзаг.: Львівська медієвістика. Вип.6]. Львів: Артос, 2020. С.154-179.
21. Сувеїлан Х. Ал. Загальна характеристика концепцій справедливості в античній та середньовічній філософії (огляд визначень). *Філософська думка*. 2001. № 3. С. 60–70.
22. Ушкалов Л. В. Біографічна повість про Григорія Сковороду. *Прапор*. 1984. № 11. С. 57–59.
23. Ушкалов Л. В. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди Вид. 2-ге. Київ : Дух і літера, 2017. 363 с.

24. Ушкалов Л. Потебня і Сковорода: ловитва невловимого птаха. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». № 74. С. 7–16. URL: <https://periodicals.karazin.ua/philology/article/view/6660> (дата доступу: 06.06.2022).

25. Ушкалов Л.В. Григорій Сковорода і антична культура. Харків : Т-во «Знання», 1997. 180 с.

26. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 272 с. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/chysk/chysk.htm>

27. Чижевський Д. Філософські твори : у 4-х тт. / Під заг.ред. В. Лісового. Т. 1. Київ : Смолоскип, 2005. XXXVIII+402 с.

28. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Варшава, 1934. 224 с.

29. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Ред. кол: Ю.С.Шемшученко (гол. ред. кол.) та ін. К. : Укр. енцикл., 2004. Т. 6. 768 с.